

Pléh Csaba

A kettős kódolás és a nem tudatos mozzanatok a nyelvben: Fónagy Iván koncepciója

A pszichoanalízis a kezdetektől a huszadik század kései fejleményeiig mindig központi szerepet tulajdonított a nyelvi folyamatoknak. Freud az elszólások bravúros elemzéseivel az elakadási jelenségek révén a nyelvi folyamatokat mint a tudattalan erők mindannyiunk viselkedését irányító jellegének bizonyítékát mutatta be (Freud, 1958 – azért erre a kiadásra hivatkozom, mert Fónagy is ezt használta). Azóta a habozási és hibázási folyamatok elemzése egyszerre áll a kognitív és a pszichoanalitikus értelmezések fókuszában, egymásra vonatkoztatva a száz éve elindított fonetikai és pszichoanalitikus hagyományt (Fromkin, 1980; Dell, 1995). A huszadik század közepén pedig Lacan (1966) a Freudhoz visszatérést a strukturális nyelvészeti és antropológiai eszmerendszer és a pszichoanalízis összekapcsolásával hirdette meg, a nem tudatos jelölési viszonyok és a szerkezeti oppozíciók előtérbe állításával. Fónagy életműve ezek között a pólusok között is elhelyezhető. Ő egyszerre akarja tetten érni a nyelv egyéni használatában a nem tudatos folyamatokat, s ugyanakkor megmutatni a nyelvi rendszer tudattalan beágyazottságát is.

Dolgozatom nem Fónagy Iván igen sokrétű munkásságnak átfogó elemzése kíván lenni. (Ehhez jó kiindulás nyelvészeti tekintetben egykori munkatársa, Szende Tamás áttekintése (Szende, 2008), a pszichoanalízis felől pedig Erős Ferenc és Szilas Judit életinterjúja (1997).) Csupán azt mutatom be, milyen érvekkel és milyen okból jutott el a nyelvész és pszichoanalitikus Fónagy a nyelvi viselkedés és a nyelvi rendszer pszichoanalitikus „lehorgonyzásához”, a tudattalan nyelv koncepciójához.

Az a gondolat, hogy van egy ősből nyelv, melynek révén a nyelv egyszerre működik érzelmi és ezzel szexuális tartalmakat is kódoló és gondolati rendszerként, nem idegen egy másik pszichoanalitikus felfogástól sem. Mint korábbi cikkemben rámutattam, Thienemann Tivadar (Tass-Thienemann, 1967, 1973) egy statikus, nyelvileg főleg etimológiákra támaszkodó tudattalan szimbolizációs nyelvelméletet fejtett ki. Fónagy (1996/97, 64.) egyébként kései munkáiban – pl. 1996/97 – ezekre hivatkozott is, mint a pszichoanalitikus célú „nyelvi ásatásokra”. Kettejük felfogása azonban eltér dinamicitásában.

„Thienemann felfogásában az Id elfelejtett nyelve mintegy feltolakszik a közlésekben. Van egy gyermeki Id-alapú nyelvünk, amely nem az egyéni élet során alakul ki, hanem ősi, elfeledett – s ez lenne valódi Id-nyelv. Fónagy felfogásában viszont minden nyelvi folyamatban egy kettős kódolás lelhető fel. A

kettős kódolás lényege, hogy miközben az Én és a Felettes Én szintjén egy saussure-i értelemben önkényes és teljesen szimbolikus nyelvtani propozicionális szerveződés figyelhető meg, erre ráépül egy mögötte rejlő érzelmi alapú, ősi, ikonikus kódolás is, amely a hangalakban, az izomfeszülés mintáiban stb. mindenütt megjelenik” (Pléh, 2016, 184.).

Fónagy három területen nyújtott fontosat a pszicholingvisztikának is. Beszéd intonációs vizsgálataival s az intonációt vezérlő pszichés konfliktusok elemzésével rámutatott arra, hogy a beszéd hangzó oldala fontos pszichológiai kérdéskör. A nyelvi közlés kommunikáció elméleti elemzéseiben pedig Jakobson modelljéből kiindulva kiemelte, hogy a nyelvi közlésnek mindig van egy expresszív-nem tudatos oldala. A metakommunikációs elmélet valódi nyelvi lehorgonyzását adta meg. A költői nyelvet s az alakzatokat elemezve pedig – összefoglaló munkája Fónagy (1999) – a gondolkodás és nyelv metafora-alapú összekapcsolására adott mintát.

Fónagyot három mozzanat vezette pszichoanalitikus identitása és képzettsége, valamint igen elismert, sokoldalú nyelvésztudásának összekapcsolásában. Az egyik az 1960-as évek elejére kibontakozó nyelvészeti alkalmazású *információelmélet* gondolatmenete. Ebben a nyelvi produkcióban és megértésben is szekvenciális predikciót feltevő gondolatmenetben a nehezen bejósolhatóság mindig valamilyen, a küldőnél feltárható lélektani mozzanatra vezethető vissza (Miller, 1951), s Fónagy ezeket a predikciós elakadásokat próbálja pszichoanalitikusan értelmezni.

A másik eszmekör a *nyelvi funkciók* elemzése, mely fontos kiindulópontot a prágai nyelvészeti iskola ihlette Fónagy számára, s ebben a gondolatkörben az analitikus megközelítés az érzelemkifejező funkciót állítja előtérbe.

Végül Fónagy számára maguknak a *jeleknek a lehetséges motiváltsága* is központi mozzanat. Az önkényes, Peirce (1975) értelmében szimbólum értékű nyelvi jelek lehetnek motiváltak azáltal, hogy egy ősi, közös érzelmi mozzanatot s megalapozást hívnak elő. Ahogy Kiefer Ferenc (2005, 1170) fogalmazta meg Fónagy nyelvészeti értékelésében, csak éppen az ittenivel fordított sorrendben:

„[Fónagy munkásságában] a nyelvi jel demotivációjának és remotivációjának elmélete a nyelv genezisének folyamatával hozza kapcsolatba a nyelvhasználat egyedi tényeinek működési mechanizmusát. Fónagy ezt a kapcsolatot a nyelvtörténet és egyidejűleg a szinkron nyelvi folyamatok adataival dokumentálja. A fentivel rokon a »kettős kódolás« elmélete, a nyelvi közlés archaikus és a szorosabb értelemben vett »jel« természetű összetevőjének egyidejű jelenlétét bizonyítja a közlésben.”

Az információs lánc és a kettős kódolás

Mint Szende (2008) nekrológja is rámutatott, Fónagy munkásságában az alapgondolat a „nyelven belüli nyelvek” eszméje, mint saját összefoglaló kötetének címe is mutatja (Fónagy, 2001). Ez megjelenik nála mind „szószerinti” és metaforikus jelentés viszonyának elemzésében, mind szinkronia és diakronia feszültségének

értelmezésében, de számunkra legérdekesebben kognitív és érzelmi kódolás kettősségének tézisében. A nyilatkozatnak Fónagy értelmezésében

„van egy fogalmi jelentés összetevője. A megvalósítás során azonban ez az összetevő átmegegy egy másik kódoláson, s ennek révén válik teljessé a kimondott megnyilatkozás. Ez az érzelemkifejezés vagy a beszélő attitűdjének kifejezése a dologgal vagy a kijelentésben érintett tényállással mimetikusán és/vagy artikulációsan megváltoztatja a megnyilatkozást [...] Ebben az értelemben jellemzi a beszédet a »kettős kódolás«.” (Szende, 2008, 135.)

Az információelméleti elemzés tekintetében mindennek két érdekessége van. Nem párhuzamos kódokról van szó, hanem a már kódolt üzenet esik át egy másik kódoláson. Másrészt a fejlődésileg ősbibb, archaikusabb és érzelmibb kódolás itt a kognitívhoz képest a másodlagos. Ezért is beszél róla Fónagy mint TORZÍTÁSRól. Meg azért is, hogy elkülönítse az információelmélet ZAJ fogalmától, amit a CÍMZETT nem értelmez, míg a TORZÍTÁST értelmezi.

A kettős kódolás lényege, hogy miközben az Én és a Felettes Én szintjén egy saussure-i értelemben önkényes és teljesen szimbolikus nyelvtani propozicionális szerveződés figyelhető meg, erre ráépül egy mögötte rejlő érzelmi alapú, ősi, ikonikus kódolás is, amely a hangalakban, az izomfeszülés mintáiban, a szóválasztásokban, a metaforákban mindenütt megjelenik.

„Két fázisra bontanám a konkrét üzenet kialakítását. E szerint a modell szerint a nyelvi kód, a Grammatika hozza létre a fonémasorozatból álló alapüzenetet, melyet egy másik berendezés, nevezzük Torzítónak, alakít át beszédhangokból álló kijelentéssé (vagy »nyilatkozattá«). A Torzító ugyanannyi szinttel rendelkezik, mint a Grammatika, de működési szabályai merőben különböznek. Az átalakítási (torzítási) szabályok motiváltak, a kifejezés és a tartalom izomorf. Minden átalakítási (torzítási) szabály egy-egy tudattartalom természetes kifejezése. Az *e*-t az *i*-hez, a *d*-t a *r*-hez közelítő feszes ejtésről feltesszük, hogy feszebb magatartást vagy belső feszültséget tükröz. Az alapüzenetet kiegészítő (differenciáló vagy módosító) üzenetet az átalakítás hozza létre” (Fónagy, 1995, 24.).

A torzító eredményezte kódolás másodlagossága nem ártatlan mozzanat. Valójában állásfoglalás van benne két tekintetben is. Fónagy kettős kódolás elméletének kibontakozása idején a „perceptuális elhárítás”, s majd tágabban az észlelési folyamatokba belejátszó érzelmi, érték s hasonló tényezők értelmezésében igen erőteljesen küzd egymással egy elsődleges érzelmi és egy érzelmi-kognitív párhuzamos feldolgozás elmélete (Eriksen, 1960). Fokozatosan maguknak az analitikus ihletésű szerzőknek a munkáiban is a párhuzamos és eltérő küszöbű válaszok gondolatmenet vált győztessé (Erdélyi, 1985, 2006), s az idegtudományi értelmezésekben hirdetett divergáló vizuális feldolgozási utak koncepciói is ezt támasztják alá (lásd erről összefoglalóimat, Pléh, 2011a,b). Motivált kell legyen tehát Fónagy választása abban, hogy az érzelmi kódolás a ráépült, a másodlagos. Ennek feltehető oka a nyelvi funkciók elméletével kapcsolatos. Akárcsak Bühler (1933a, 1934) klasszikus elmélete, Fónagy is hitt abban, hogy az emberi nyelv különlegessége

az ábrázoló, a kognitív funkció. Ehhez képest az egyébként archaikusabb érzelmi funkció csupán másodlagos lehet.

Ebben a szimptóma értelemben vett második jelzésben, a teljes megjelenő nyilatkozatban benne vannak a beszélő érzelmei, de egyben személyisége is. Ezt próbálja Fónagy több módon bizonyítani: műszeres beszédelemzéssel, a hangok kifejező értékének elemzésével, a stilisztikával, s a metaforák történeti rekonstrukciójával.

„A nyelvi kódon, a szókincsen és szerkesztési szabályokon alapuló közleményt tehát a beszédszervek mimikája – egy természetes kódon, a mozdulatok szimptomatikus, szimbolikus értelmezésén alapuló – második közlemény kíséri, differenciálja, akár csak a szöveget a dallam. Ennek a többé-kevésbé leplezett kísérő táncnak, mimikának köszönheti az »élő szó« elevenségét, kifejezőségét” (Fónagy, 1963b, 216). Fónagy alapos akusztikai, miográfiai és röntgen vizsgálatokkal elemezte kísérleti helyzetekben is a hangmoduláció érzelmi összetevőit. Vizsgálati személyei elképzelt intim, dühöngő, bizalmas helyzetekben mondtak szövegeket. Számos mozzanatban, a gége, a légzés, a hangképzési dinamika szintjén kimutatható az érzelmi helyzet leképezése (Hermann és Fónagy, 1963, Fónagy, 1963b). Ugyanakkor ez a jelezési viszony az információelméleti keretnek megfelelően a hallgatónál, a fogadónál is dekódolódik. Az elemzés szerint „A beszédszervek kifejezőmozgását tudatelőttesen szinten elemzi a hallgató. Az információelméleti modell szerint, a rejtjelfejtő csak az elemzés eredményéről értesíti a címzettet. Azt közli csak, hogy milyen érzelmet tükröz ez a mozgás. A kifejezőmozgás elemzése oly kevésbé tudatos, hogy a »keménységet«, »lágyságot«, »préseltséget« a hang primér sajátosságának érezzük.” (Fónagy, 1963b, 214.) Ugyanakkor ő is látta, hogy az eszközös fonetika nem tudja a teljes kérdéskört feltárni. „A hanggal való ábrázolásnak igen szűk szektorát világítják meg az itt vázolt vizsgálatok (a nyelv, az ajkak, a garatívek szerepéről, a hangsúlyról, beszédtempóról szó sem esett). Annyi talán ebből is kitűnik, hogy az »interpretáció«, a szöveg megelevenítése sokrétű, bonyolult alkotó tevékenység” (uo. 216).

A nyelvi jel motiváltsága

Van azonban Fónagy munkásságában a kettős kódolásnak másik értelme is. Összekapcsolja a kettős kódolást a görögségtől jelen lévő jelöltségi kérdéssel. Milyen értelemben fogjuk ma fel Saussure (1916) összegzését: a nyelvi jel önkényes. Fónagy itt fogalmilag elkülönít és finomít.

„Az önkényes (*arbitraire*) és konvencionális (*conventionnel*) szót szinonimákként használja Saussure, s így használják más szerzők is, holott a két fogalom csak részben fedi egymást. Ha a megjelölt tárgy és a tárgyat jelölő hangsor (vagy más érzékelhető jelenség) között nincsen természetes kapcsolat, ha önkényes a jel, akkor nyilvánvaló, hogy megállapodás nélkül nem lenne érthető, nem válhatott volna jellé. Az önkényes jel tehát szükségképpen konvencionális. De nemcsak az önkényes jel konvencionális. Érvényes jellé éppen a társadalmi megállapodás, a kodifikálás révén válik a hangsor, az íráskép, a zászlólengetés, akár van, akár

nincs természetes kapcsolat a megjelölt tárgy és a tárgyat jelölő érzéki jelenség között. (Nyelvi jelek konvencionális voltáról beszélni tautológia.) A jel konvencionális jellegéből tehát nem következik a jel önkényes volta, mivel nemcsak az önkényes jel konvencionális.

A morfémákból alkotott új jelek (képzett vagy összetett szavak) *sohasem önkényesek és mindig konvencionálisak*, s ugyanez áll a jelentésátvitellel létrehozott új szavakra. A kifejező (affektív) fonémaváltozatok ugyanolyan konvencionálisak, mint a kontextuális (kombinatorikus) fonémaváltozatok” (Fónagy, 1966, 69).

„A jel konvencionális jellegéből tehát nem következik a jel önkényes volta, mivel nemcsak az önkényes jel konvencionális. A verbális érintkezés két egyidejűleg érvényes merőben elférő jellegű kódon alapul. Egy archaikus kód, mely nem nélkülözheti a jelek és a jelenségek közötti szimptomatikus vagy szimbolikus kapcsolatot: nevezzük természetes kódnak. És egy ebből kinőtt, fejlettebb önkényes kód, mely tökéletesen nélkülözni tudja már az ilyen-fajta eszmei köldökzsinórt” (uo. 70.).

Fónagy időnként megengedi a kétféle, a naturális és a konvencionális szembeállítását oly módon is, ahol a kettő ellentmondásba kerülhet, miként azt a különböző metakommunikációs elméletek, vagy Bateson és mtsai (1956) kettős kötési (Double Bind) elméletei hirdették. „A két kód párhuzamos használata teszi lehetővé, hogy az időbeli folyamatok linearitása ellenére is egyidejűleg több (olykor ellentétes jellegű) híradást közvetítsen a beszéd. Hogy például valaki szóval nemet mondjon és hanggal *igen-t*, vagy ellenkezőleg, a hangjával cáfoljon rá a barátságos szavakra” (uo. 75.).

A morféma jelentések történeti alakulása igen jól tükrözi az állandó átlépéseket a kétféle tartomány között.

„A nyelv lényegében a tudatos, racionális gondolatok kifejezésére szolgál, míg az álmok képnyelve tudattalan tartalmakat segít felszínre hozni. Ennek ellenére nem egyszer bajos egyes lexémák és morfémák jelentés-egységét kielégítően indokolni anélkül, hogy el ne hagynánk a tudatos gondolkodás szintjét. Néha úgy tűnik, mintha a szó használati köre (extenziója) meghaladná a szó jelentéstartományát (intenzióját)” (Fónagy, 1996/97, 65.)

Ugyanakkor amikor Fónagy a szavak motiváltságát keresi, a Torzító koncepcióról, s a másodlagos érzelmi kódolásról áttér az archaikus emocionalitás tételezésére.

„A szavak sokszor csak az archaikus »primer eljárás« alapján függnek össze egymással. A valóságelvet követő nyelv lexémáinak, morfémáinak jelentésszerkezete nemegyszer rendezetlen, ha kizárólag a szekundér eljárás alapján kíséreljük értelmezni. A jelentésszerkezet egysége végső soron azon alapul, hogy a különféle, néha összefüggéstelennek tűnő jelentések az archaikus primer eljárás alapján azonosak” (Fónagy, 1996/97, 74.)

Etimológiai értelmezéseiben, a *fog, ért* s hasonló szavak eredetére egyenesen Hermann megkapaszkodási ösztön elméletéből merített támpontot.

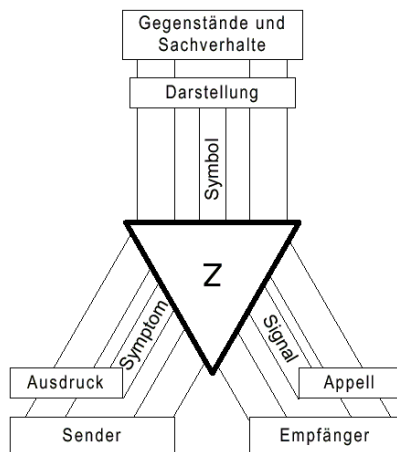
„Tudatos, tudatelőttés, tudattalan értelmezések egyidejűsége jellemzi minden nyelvi szerkezet használatát. Ez a tétel egyelőre szinte üres keret. Keveset tudunk arról, hogyan működik ez a polifonikus együttes egyes esetekben. [...] A szavak és szerkezetek sajátos (átvitt, metaforikus) alkalmazásával kifejezésre juttatott tartalmak lerakódnak, újabb jelentésekkel (»jelentésárnyalatokkal«, részjelentésekkel) bővítve a lexikális és grammatikális jeleket. A metaforikus eljárások mind kifejezőmódjukban, mind a kifejezett tartalmakat tekintve archaikusak a statikus jelekhez, lexémákhoz, nyelvtani szerkezetekhez képest. Tudatelőttés tartalmakat közvetítenek, melyekhez gyakran tapadnak tudattalan képzetek. A szavak, morfémák jelentésrétegei lerakódott metaforák” (Fónagy, 1996/97, 79.).

Ennek a típusú pszichoanalitikus nyelvi működés értelmezésnek megvoltak a maga idején a kritikussai is, akik még csak nem is feltétlenül marxista igézetben úgy érezték, Fónagynak (1959) verstanában kicsit „mindenről ugyanaz jut az eszébe”.

„... az *a* és *m* hang azon »objektív sajátosága«, hogy az édesség, lágyág, gyengédség, szeretet, öröm, boldogság – és az enyészet és elmúlás képzetét idézi fel.: »a szopás élményéhez vezet«, az »édes csorgás, a simogató lágy, langyos meleg« élményéhez. [...] Hogy az enyészethez, a halálhoz hogyan jutunk innen el, arra Fónagy az anya-csecsemő viszonyban bekövetkező »önmagunk teljes elhagyásával, »az én bomlásával«-val válaszol. [...] Bizony borotvaél ez a reveláció és a vulgarizáció között. Fónagy Ivánnak a tudományos megbízhatóság határain belül is olyan gazdag, színes és megvilágosító mondanivalója van, hogy kár ezekért az elrugaszkodásokért” (Martinkó, 1961, 364.).

A nyelvi funkciók és az érzelemerkifejezés

Az érzelemerkifejezéshez kapcsolódó kettős kódolás Fónagynál beleilleszkedik a nyelvi funkciók értelmezésébe. A kiindulópont itt a nyelvészet történetében a prágai iskolához is kötődő Karl Bühler modellje. Bühler Saussure nyomdokain világosan látta, hogy az emberi nyelv kulcsmozzanata az önkényesség, a jel és a jelölt dolog közötti motivációs kapcsolat hiánya, a használók mégis úgy értelmezik a jeleket, mint amelyeknek érzelmi kifejező erejük van (Bühler, 1933a,b, 1934); az érzelemerkifejezéshez kapcsolódik nála egy fiziognómiás ikonicitás. Bühler az 1. ábrán összefoglalt három nyelvi funkciót képzelt el: „A jel viszonya a beszédaktust végzőhöz definiálja a kifejezés [Ausdruck] funkcióját; jel és dolog, illetve tényállás viszonya az ábrázoló funkciót [Darstellung] s végül a hang s a címzett viszonya a felhívást [Appel; Bühler korábbi terminológiájában: kiváltás – *Auslösung*].” (Pléh, 1985, 246.)

1. ábra: Karl Bühler (1934) szemantikai háromszöge Bühler eredeti ábrázolásában

A kifejezéről szólva Bühler gondolkodásmódja a kor sok más nyelvi funkció elképzelésével párhuzamosítható. Például Paulhannal (1929), aki a nyelv két funkciójáról beszélve szintén az „intellektuális” és affektív (szuggesztív) funkciót különíti el egymástól, vagy Heinz Wernerrel (1932), aki a hangfestésben, s a metaforában a nyelvben működő fiziognómiás affektív momentumok példáját látja. Bühler (pl. 1932, III. fejezet; 1933b) sokat polemizál Wernerrel éppen az affektívvel szembeállított ábrázoló funkció védelmében, magukat az affektív elemeket azonban ő is elismeri. Bühler saját korában visszatérő vita volt, hogy vajon mindig minden nyelvi jelnek megvan-e mindhárom funkciója. Fónagy a kettős kódolás elméletében amellet áll ki, hogy az emotív funkcióként felfogott kifejező funkció mindig jelen van. Ugyanakkor Fónagy gondolkodásmódjának keretét a prágai iskola szemléletének az a kiterjesztése irányítja a funkciókat illetően, melyet Roman Jakobson (1972) fogalmazott meg. Jakobson felfogásában mindegyik funkció a teljes közlési helyzet valamelyik összetevőjére vonatkozik. A kifejező funkció a küldőre, ugyanakkor a poétikai funkció magára az üzenetre. Fónagy újítása itt a poétikai funkció összekapcsolása a kettős kódolás elméletével. A művészet elemzésének kulcsa, hogy a művészi forma egyben az érzelmi második kódolás megvalósítója a nyelvben. A forma, mely nincsen jelölési viszonyban a jelzett tárggyal, különlegesen motivált viszonyban van ugyanakkor az érzelmeikkel. Fónagy (1971) kettős kódolási elmélete világosan a „mindig van érzelmi kódolás is” mellett teszi le a voksát. „Filogenetikai tekintetben a Torzító úgy tekinthető, mint egy nyelv előtti közlési rendszer maradványa, mely integrálódik a nyelvi kóddal, s a torzítás szinkron mozgás, a nyelv álladó *újraalkotása*. A Nyelvtan és a Torzító együttes megléte, az üzenetek kettős kódolása az ön-programozás sikeres eszköze” (Fónagy, 1971, 219.). Fónagy Péterrel, pszichoanalitikus fiával dolgozva azután részletesen érvelt új adatok alapján a mellett, hogy a hangvilág kettős kódolásának alapja az „internalizált orális mimikri”. Ugyanakkor a nyelv szintaktikai szerveződésében is megmutatkozik ez az érzelemkifejező második kódolás, például a szabálytalan, töredezett szórend mint a

szintaxison vett erőszak, mint a szerkezetek érzelmi alapú szétrombolása jelenik meg. (Fónagy és Fónagy, 1995).

Fónagy stilisztikai és poétikai felfogása pszichoanalitikus szempontból

A stílus jelentősége Fónagy számára a nyelvet jellemző állandó választás világában jelenik meg. A választások a köznapi közlésben nagy bejósolhatóságot eredményeznek. Ezzel szemben amikor a bejósolhatóság elromlik, ennek nyomán észrevesszük, hogy a téma zavaró a beszélőnek, a beszélőt jellemzi valami ritka forma, illetve hogy műalkotásról van szó.

A stiláris alakzat, Fónagy szavaival

„természetes közlemény, mely a nyelvi kódtól függetlenül jön létre, s így egyetérthetünk azokkal, akik a konvencióval állították szembe. Megerősíthetjük azt is, hogy a stiláris közlemény általában nem fogalmi és szoros kapcsolatban áll az *affektivitással*. A stílus mint permanens közlemény, a nyelvi jelenségek sajátos gyakorisági eloszlása, valóban egységes jelleget kölcsönözhet a műnek és kifejezője az egyéniségnek. Végül: mint minden közlemény a stílus is választáson alapul. Ha tehát szaporítottam is a stílus meghatározások eddig is tekintélyes számát, mentségemre arra hivatkozhatom, hogy a javasolt definícióval közös nevezőre igyekeztem hozni a hagyományos meghatározásokat” (Fónagy, 1964, 123.).

Fónagy Iván (1960) már igen korán átvette Werner fiziognómiás elméletét, s azt hirdette, hogy a nyelvi jel egyik tekintetben Saussure-szerűen önkényes, a hangtest nincsen hasonlóságban a tárggyal, egy másik értelemben mégis van motiváltság, ez a testi és érzelmi mozzanat. Ez a gondolat irányítja stilisztikai és poétikai elemzéseit.

„A hangok a versben kettős funkciót töltenek be. Egyfelől elemei a konvencionális jeleknek, s így közvetve, a mondaton keresztül kapcsolódnak a kifejezett tartalomhoz. Másfelől közvetlenül, a hang és tartalom természetes megfelelése révén. A forma tehát egyúttal tartalom is. Az átvitel, az átkódolás során nemcsak hogy nem veszít a hír, de még ki is egészül. Ha modell segítségével kíséreljük meg érzékeltetni a „próza” és költői hírátvitel közötti különbséget, világossá válik bizonyos strukturális megfelelés a hangok kettős felhasználásában és a szavak átvitele, metaforikus alkalmazása között. Mind a két esetben két oldalról közelíti meg a nyelvi forma a valóságot. Éppen ezáltal válik olyan plasztikussá” (Fónagy, 1960. 97.).

„A vers játékos formája értékes, bonyolult munka eredménye (akár érezte a költő ennek nehézségét, akár nem). Az olvasó megtakarított szellemi erő kifejtése arányos a költő szellemi teljesítményének mértékével. Minél informatívabb, minél ökonomikusabb, minél élvezetesebb számunkra ez a forma, annál nagyobb szellemi teljesítmény áll mögötte. A közhelyek szerzője, éppen ellenkezőleg, a mi rovásunkra takarít meg szellemi energiát. (Azt mondhatnánk: a vers ringat, entrópiája révén mégis izgalomban tart; a redundáns közlés megköveteli, hogy éberben hallgassuk, tartalmatlansága viszont megnehezíti vagy megakadályozza

ezt.) Érthető, hogy a társadalom is ellentétesen értékeli a kétféle redundanciát” (Fónagy, 1960, 100.).

A költészetben a redundanciát az ismétlődés, a ritmus, a rím adja, ugyanakkor ehhez egy nagymértékű szemantikai entrópia társul. Ez magyarázza a sajátos feszültséget.

Fónagy az igen gazdag stilisztikai és poétikai elemzésekkel munkássága összegző szakaszában is megmaradt információelmélet és pszichoanalitikus felfogás összekapcsolása mellett. A tudattalan mozzanat ott jelenik meg, ahol a nyelvten nem ad elég bejósolást.

„A tudattalan tartalom kódolása felhasználja a »nyelvten« önkényes jellegét; mikor a nyelvten nem adja meg, hogy melyik változat is a helyes, az alternatív választását egy ősi elv határozza meg, mely egyedfejlődésileg, s talán történetileg is megelőzi a nyelv kialakulását. [...] *A tudattalan kommunikáció gyökere egy kommunikációs területről származó szabályok »illegitim« alkalmazása egy másikra*” (Fónagy és Fónagy, 1995, 405, 410.).

Fónagy Iván különleges életműve általános nyelvészeti érdekességén túl két tekintetben nyújt maradandót a pszichológusoknak is. A pszichoanalitikusok számára a jóval ismertebb Lacan és Ricoeur féle jelezési és narratív hermeneutikai modellek mellett a „talking cure” s a nyelvi kommunikáció egészének elemzésével a pszichoanalízis kommunikációs újításainak egyik vezető javaslata. A nyelvi folyamatok információelméleti elemzésével pedig, amit Miller (1951) úttörő próbálkozásai után Fónagy korában egyedül Goldman-Eisler (1968) vitt tovább, abba a máig központi vonulatba illeszkedik, amely a nyelvi megértést alapvetően predikációs folyamatnak képzelel el (pl. Altmann és Mirkovi, 2009). Fónagy Iván különleges érdekessége a mai kognitivisták számára, hogy emlékeztet: a predikcióban gondolkozva az izgalmas mindig az, amikor a jóslat kudarcot vall. Fónagy rámutatott arra, hogy ezekben a helyzetekben érhetjük tetten mind a szépséget, mind a lelki élet „mélyebb erőit”.

Felhasznált irodalom

Altmann, G. T. M. – Mirkovi, J. (2009). Incrementality and Prediction in Human Sentence Processing. *Cognitive Science*, 33, 583–609.

Bateson, G., Jackson, D. D., Haley, J., Weakland, J. (1956). Towards a Theory of Schizophrenia. *Behavioral Science*, 1, 251–264

Bühler, K. (1932). Das ganze der Sprachtheorie, ihr Aufbau und ihre Teile. In: G. Kafka (ed.) *Bericht über den XII.Kongress für exp. Psychologie*, 95–122, Jena.

Bühler, K. (1933a) *Ausdruckstheorie*. Jena.

Bühler, K. (1933b). L’onomatopée et la fonction representative du langage. *Journal de Psychologie* (Újra megjelent, az 1933. évi nyelvi tematikájú különszám jó részével együtt: J. C. Pariénté (szerk.): *Essais sur le langage*. Paris, 1969. 111–132.)

- Bühler, K.** (1934). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena.
- Dell, G.** (1995). Speaking and misspeaking. In: Gleitman, L. és Liberman, M. (szerk.): *An Invitation to Cognitive Science. Vol 1. Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 183–208.
- Erdélyi, M. H.** (1985). *Psychoanalysis: Freud's Cognitive Psychology*. New York: H. Freeman.
- Erdélyi, M. H.** (2006). The unified theory of repression. *Behavioral and Brain Sciences*, 29, 499–511.
- Eriksen, C. W.** (1960). Discrimination and learning without awareness: A methodological survey and evaluation. *Psychological Review*, 67, 279–300.
- Erős F. – Szilas J.** (1997) Beszélgetés Fónagy Ivánnal. *Thalassa*, 8, 42–58
- Fónagy I.** (1959): *A költői nyelv hangtanából*. Budapest: Akadémiai.
- Fónagy I.** (1960). A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények*, 62, 73–100.
- Fónagy I.** (1963a): A stílus hírértéke. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 1, 69–76.
- Fónagy I.** (1963b). Érzelmek kifejező mozgása a gége szintjén. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 20, 206–216.
- Fónagy I. (1966). A beszéd kettős kódolása. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 4, 69–76.
- Fónagy, I.** (1971). Double coding is speech. *Semiotica*, 3, 189–222.
- Fónagy, I.** (1990/1991). The chances of vocal characterology. *Acta Linguistica Hungarica*, 40, 285–313.
- Fónagy I.** (1995). A hangkarakterológia esélyei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 18, 23–42.
- Fónagy I.** (1996/97). Nyelvi jelek dinamikus szerkezete. *Nyelvtudományi Közlemények*, 95, 45–81.
- Fónagy I.** (1999). *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina.
- Fónagy, I.** (2001). *Languages within Language*. Philadelphia: Benjamins.
- Fónagy, I. – Fonagy, P.** (1995). Communication with pretend actions in language, literature and psychoanalysis. *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, 18, 363–418.
- Freud, S. (1958). *A mindennapi élet pszichopatológiája. Elfelejtésről, elszólásról, elvételről, babonáról és tévedésről*. Budapest: Bibliotheca.
- Fromkin, V.** (1980, szerk.). *Errors in Linguistic Performance: Slips of the Tongue, Ear, Pen and Hand*. New York: Academic Press.
- Goldman-Eisler, F.** (1968). *Psycholinguistics*. New York: Academic Press.

Hermann I. – Fónagy I. (1963). A hangerő önvezérlése szokatlan körülmények között. *Magyar Nyelv*, 59, 317–321.

Jakobson, R. (1972). *Hang — Jel — Vers*. Budapest: Gondolat.

Kiefer F. (2005). Fónagy Iván (1920-2005). *Magyar Tudomány*, 166, 1170–1172.

Lacan, J. (1966). *Écrits*. Paris: Seuil.

Martinkó A. (1961). Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából. (ismertetés). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 65, 363–364.

Miller, G. A. (1951). *Language and Communication*. New York: McGraw Hill.

Paulhan, H. (1929). *La double fonction du langage*. Paris, Alcan.

Peirce, C. S. (1975). A jelek felosztása. In: Horányi–Szépe (szerk.): *A jel tudománya*. Budapest: Gondolat.

Pléh, Cs. (1984). Karl Bühler nyelvelmélete és a mai pszicholingvisztika. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XV, 237–256.

Pléh, Cs. (2011a). A tudatos és a nem-tudatos problémája a kísérleti pszichológia és a kognitív tudomány tükrében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66, 47–74.

Pléh, Cs. (2011b). Kísérleti és neurális Freud-értelmezés ma. *Imágó Budapest*, 1(2), 45–76.

Pléh Cs. (2016). Thienemann nyelvpszichológiája a pszichoanalízis és a pszicholingvisztika határán In: P. Müller Péter (szerk.): *Thienemann Tivadar és a mai szaktudományok*. Pécs: Kronosz, 177–187.

Saussure, F. de (1916/1998). *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.

Szende T. (2008). Ivan Fonagy (1920–2005) – Leitmotifs in his Oeuvre. *Acta Linguistica Hungarica*, 51, 131–143.

Thass-Thienemann, T. (1967). *The Subconscious Language*. New York: Washington Square Press.

Thass-Thienemann, T. (1973). *The Interpretation of Language. Vol. 1.: Understanding the Symbolic Meaning of Language. Vol. 2.: Understanding the Unconscious Meaning of Language*. New York: J. Aronson.

Werner, H. (1932). *Prinzipien der Sprechphysiognomie*. Lipcse: Bart.